

“Maraba” Kelimesinin Tarihi Serüveni
The historical adventure of the word "Maraba"

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ*

Özet

Para işletmenin borçlanan yönünden en ağırı demek olan “Murabaha”lık biçimine, Anadolu’nun doğu vilayetlerinde rastlamaktayız. Ekonominin kötü olduğu zamanlarda kısa vadeli çözümler üretilerek hayatın idame ettirilmeye çalışılması köy merkezli tarım faaliyetleriyle yakından ilgilidir.

Genellikle ihtiyaç nedeniyle parasızlıktan düzenini yürütemez hale gelen çiftçiler paralı kimselerden borç para alarak bunun karşılığında alacaklarına “murabaha” olmak durumuna düşmüşlerdir. Tarım faaliyetinin ekonomik alandaki karşılığı olan Murabaha kavramının tarih boyunca serüvenini izlediğimizde iktisat tarihi açısından nasıl bir evrim geçirdiği görülmektedir.

Bu çalışma, “Murabaha” kavramının sosyo-ekonomik dönüşüm geçirerek Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin halk diline “maraba” olarak geçmesi hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: Maraba, Murabaha, Ziraat Tarihi, Güneydoğu Anadolu

Abstract

We encounter the form of "Murabaha", which means the heaviest in terms of borrowing money, in the eastern provinces of Anatolia. Trying to sustain life by producing short-term solutions when the economy is bad is closely related to village-centered agricultural activities. Farmers, who could not maintain their order due to lack of money due to need, had to borrow money from moneyed people and become "murabaha" for what they would get in return. When we follow the adventure of the

* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanbey Kampüsü/Şanlıurfa
efedurmus@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8801-5199.

concept of Murabaha, which is the economic equivalent of agricultural activity, throughout history, it is seen how it has evolved in terms of economic history. This study is about the socio-economic transformation of the concept of "Murabaha" and its transition to the vernacular of the Eastern and Southeastern provinces as "maraba".

Key Words: Maraba, Murabaha, History of Agriculture, Southeastern Anatoli

“Maraba” kelimesinin tarihi serüveni

“Maraba” kavramı genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, özelde Şanlıurfa ilinde çok sık kullanılmaktadır. Özellikle tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde kullanılan “Maraba” kavramı sosyo-ekonomik bir anlam taşımaktadır. Sözlük anlamı “toprağa tohum ekerek mahsulü ortaklaşa işletmek olan “muzâraa” (Enis-Muntasır-Savahili-Ahmed, 2004:392), İslam fıkında emek-toprak ortaklığı anlamında kabul edilir. Özünde toprak sahibinin arazisini kiralayana işletmesidir (Tabakoğlu, 2016:348).

Tarım toplumlarının genel yapısı toprağa dayalı olduğu için İlkçağdan günümüze kadar benzer işletim sistemleri; coğrafyalar farklı olsa da arz-talep dengesinin neden olduğu iktisadi faaliyetler ve hayatı idame ettirme meşgalesi aynı olmuştur.

İlkçağ’da tarım faaliyetlerinin hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olduğu gerçeği tarihi olayların iktisadi açıdan değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. İlkçağ’dan 18. yüzyılda Sanayi İnkılâbı’nın başlamasına kadar en önemli iktisadi faaliyet, toprakların işlenerek tarım ürünlerinin yegane geçim kaynağı olarak kullanılmasıdır.

İlkçağ’da Mezopotamya’da kurulan bütün medeniyetlerde tarım işletim sisteminde çiftçinin kredi kullanması usulüne tarihi metinlerde rastlamaktayız. M.Ö. 2118-2007 yılları arasında yaşamış önceleri Sümer ve Akkad Kralları unvanını taşıyan III. Ur hanedanının, Yukarı ve Aşağı Mezopotamya’yı birleştirerek, III. Binlerin sonunda gerçekleştirdiği ekonomik ilerleme, iki ekonomik ve toplumsal eğilime neden olmuştur.

Tüccarların sermaye ve emeği veya her ikisini paylaşmaları veya ticaret için başkalarına sermaye sağlamaları mümkün olduğu için ortaklıklar farklı biçimler

almıştır. Topluluğun mülkleri giderek büyük ve küçük ailelerin ellerine geçmeye başlar. Bu da doğal olarak her türlü servet eşitsizliğine yol açmıştır. Birçok insan toprağını yitirmiş, ücretli işçi ya da büyük mülk sahiplerinin topraklarında çalışan küçük kiracı durumuna düşmüştür. Bazen de tarım işçisi en düşük düzeyde yiyecek, giyecek sağlayan ve çalışma koşullarını saptayan bir sözleşme ile kendini kullandırmıştır (Duri 1974:146).

Ticaret mallarının çoğalmasının sonucu olarak ortaya çıkan faizciliğin gelişmesi, özgür insanların durumunu daha da ağırlaştırmıştır. Faizciler (özellikle rahip ve rahibeler) meyve bahçelerine, toprağa ve taşınmaz mallara yatırım yaptılar. Büyük faiz karşılığında yoksullara buğday, para ve kerpiç verdiler. Borçlarını ödeyemeyen borçlular köle düzeyine indi. Ya kendisi alacaklılar hesabına çalışacak ya da yakınlarından birini çalıştıracaktı (Diakov-Kovalev 1987: 102-103).

Daha ilkçağlarda örneğine rastladığımız Murabaha usulü, Ortaçağ'da İslam hâkimiyeti döneminde de bir kazanç yolu olarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat Murabaha usulünün tefeciliğe dönüşmesi çok daha sonradır. Gerçekte tefeciliğe karşı dinî nedenlerden kaynaklanan bir yasaklamanın Ortaçağ'da Akdeniz'in çevresinde hem İslâm hem de Hıristiyan dünyasında egemen olduğu doğrudur. Ancak, faiz ve tefecilik ya da Arapça deyimle riba, Kuran'da yasaklanmıştır. Bu yasağa örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de *“Ey iman edenler, katlanarak artan ribâdan yemeyiniz”*, (Âl-i İmrân, 3/130), ve *“Faiz (Riba) yiyenler, kıyâmet günü kabirlerinden, başka türlü değil, ancak şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkacaklardır. Bunun sebebi, “Alış-veriş de tıpkı faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah, alış-verişi helâl, faizi haram kılmıştır. Her kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, önceden aldıkları kendisine aittir. Artık onun hakkındaki kararı Allah verecektir. Kim de yeniden faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemden yoldaşlarıdır ve orada ebedî kalacaklardır”*, (Bakara, 2/275) gibi ayetler gösterilebilir.

Daha sonraki İslâm edebiyatında şiddetle eleştirildiği halde Ortaçağ İslâm hukuku içinde bu yasakların etrafından dolaşmanın çeşitli yolları keşfedilmişti. Bu hukukî oyunlar, uzman hukukçular tarafından fazla hararetli olarak benimsenmese de, hiç olmazsa İslâm hukukuna aykırı bulunmamıştı. Bu nedenle, ticari işlemlerde faiz

kullanımının önünde aşılması mümkün olmayan engeller bulunmuyordu. Zira mudaraba denilen kâr elde etme yöntemi Hz. Peygamber (sav) ve dört halife devrinde de onaylanmıştı (Duri 1974: 151).

Ancak, Ortaçağ İslâm dünyasında bu seçenek kullanılmamıştır. Onun yerine, faizli kredi işlevini görecektir başka yöntemler ya da araçlar geliştirilmiş ve böylece faizli borçlanmaya gerek kalmamıştır. Tümü de İslâm dini tarafından kabul edilen bu yöntemler içinde çeşitli iş ortaklıkları ile kredi düzenlemeleri, borç transferleri ve kredi mektupları en önde geliyordu. Bu alternatif yöntem ve araçlar toplumsal olarak daha kabul edilir ve daha etkili görüldükleri için, faizli borçlar yerine yaygın olarak bunlar tercih edilmiştir (Duri 1974: 194).

Ortaçağ İslâm toplumları ileri bir şehirleşme aşamasına ulaştıklarından İslâm hukukunun özelliklerini de dikkate alarak oldukça ileri finans araçları ve kurumları geliştirdiler (Gül 2001: 79). 12. ve hatta 13. yüzyıllarda, Doğu Akdeniz’deki kredi ve finans kurumları Batı ve Güney Avrupa’dakilerden daha ileriydi. Osmanlı kredi ve finans kurumları da, 17. Yüzyılın sonlarına kadar Avrupa’daki gelişmelerden pek etkilenmeden İslâm geleneği içinde kaldılar. İslâm’ın faiz yasaklarına karşın, Osmanlı kentlerinin içinde ve yakın çevresinde yoğun kredi ağları gelişti. Diğer İslâm toplumlarında rağbet gören İslâm iş ortaklıkları, Osmanlı toplumunda da yaygın olarak kullanıldı (Pamuk 2007: 75-76).

Ortaçağ İslâm dünyasında, birikmiş parası bulunanların, emek çekmeden onu üretmekte başvurdukları iki usul vardı. Bunlardan biri “selem”, diğeri de “murabaha” idi. Bu iki üretim türünü, para sahipleri ancak köylerdeki çiftçi halk arasında kullanabiliyordu. Bunlardan “selem” usulü üretim, şöyle işlemekte idi. Para sahipleri (ki bunlar genellikle kapıkulları, yeniçeriler, tımarlı sipahiler, eski kadı, müderris, sancak beyi vb. idiler), köylünün en çok paraya ihtiyacı olduğu ilkbahar aylarından itibaren ürünün harmana gelmesine kadar geçen en sıkıntılı döneminde onlara tarımdan elde edebilecekleri maddelerle ödemeleri şartı ile borç para veriyorlardı. Yani ürün henüz tarlada, bağda, bahçede iken ya da yetişmemiş küçük yavru hayvan durumunda bulunduğu sıralarda satın alınmış oluyorlardı. Ortaya gelmeden önce bu

biçimde satın alınan ürün ya da hayvan herhangi bir suretle ziyana uğrar, yani örneğin bir kaza, doğal afet gelirse, köylüyü borçlandırmış olan için bu durumda elbette bir zarar söz konusu değildi (Güran 1998: 136).

Diğer usul olan ve para işletmenin borçlanan yönünden en ağırı demek olan “murabaha”lık biçimine, Anadolu’nun doğu vilayetlerinde rastlamaktayız. Mardin, Urfa, Diyarbakır, Malatya, Harput (Elazığ), Bayburt ve öteki çevrelerde “faiz” ve “selem” usulü borçlanma sanki bilinmemekte, parasızlıktan düzenini yürütemez hale gelen çiftçiler paralı kimselerden borç para alarak bunun karşılığında alacaklarına “murabaha” olmak durumuna düşmekte idiler. Alınan borcun miktarına, borç verenin insafına, borç alanın sıkışıklık durumuna göre, “murabahalığa kabul eden” ile “murabahalığa girenin” aralarında yapılması zorunlu olan sözleşme koşullarının birbirinden farklı olması yönünden pek çok murabaha biçimlerini bilmekle beraber XVI. Yüzyılın birinci yarısına ait Güneydoğu Anadolu bölgesinde kadıların tuttıkları defterlerin elimizde bulunmayışı yüzünden bu konulardaki senetleşmelerden örnek verme imkânımız yoktur (Pamuk 2007: 75-76).

Fakat şu kadarını belirtmeliyiz ki, borcunu ödeyememe sonucu, murabahalığa giren çiftçinin çoluk çocuğuyla bütün kazancına alacaklı ortak olduğundan başka, her şeyi de yine alacaklının malı durumuna geçmekte idi. (Akdağ 1999: 181-182).

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı devletinde halka yönelik ulusal bir kaynak sağlama kurumu yoktu. Bundan da en çok çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçiler zarar görüyordu. Çünkü tamamen kendi kaderine terk edilmiş tarım kesiminde, geçim sıkıntısı içinde bulunan büyük bir çiftçi topluluğu başvurabilecekleri banka niteliğinde kurumsal bir finansal yapı olmadığı için, sürekli olarak özel şahıs kredilerine muhtaç durumdaydı (Cin 1992: 399). Kredi verenler, bu işi meslek edinmiş faizci kimselerin yanı sıra, tarım gereçlerini satan tüccar, toptancı, ihracatçı, komisyoncu, kabzımal ve köy bakkalı gibi çeşitli ticaret erbabı ve esnaflardı. Yüksek faizli bu tür özel Şahıs kredilerine **Tefeci** veya **Murabaha Kredileri** denilmekte idi.

O sıralarda yıllık faiz % 900'leri buluyordu ve borçlarını ödemekte son derece zorlanan çiftçiler, ürünlerini kaçınılmaz olarak hasattan önce bu kişilere satmak **(Selem Usulü)** zorunda kalıyorlardı.

Tanzimat döneminde müdahaleci bir politikanın en belirgin uygulandığı alan ziraî kredi ilişkilerinin düzenlenmesi olmuştur. Bu alanda hem özel kredi piyasasını düzenleyici kurallar getirilmiş, hem de devlet tarafından çiftçiye kredi verilmiştir.

Önce 1848 yılında pilot bölge olarak Kütahya seçilmiş ve ziraî krediler için faiz haddi %8 olarak tespit edilmişse de 1851 yılında bütün Osmanlı İmparatorluğu kararın kapsamına alınmıştır. Fakat faiz oranı %12'ye yükseltilmiştir. 1846 tarihli Murabaha Nizamnamesi de bu uygulamayı sürdürmüştür (Güran 1998: 53).

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Yugoslavya'nın Niş merkezli Tuna Eyaleti Valisi olan Mithat Paşa, çeşitli alanlarda başarılı çalışmalarının yanı sıra, çiftçilerin, tefecilerin elinden kurtarılması için devlet yardımının gerektiğini, ancak bu yardımın halk hareketiyle desteklenmesi gerektiğini düşünerek, 1863 yılında, milli bankacılığın ilk örneğini oluşturan Memleket Sandıkları'nın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Görüldüğü üzere, Ziraat Bankası, Mithat Paşa öncülüğünde, devlet eliyle ve devlet himayesinde kurulmuş ve fakat sermayesi çiftçilerin oluşturduğu kaynakla finanse edilmiştir.

1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle sandıklar ülkenin her yanında faaliyete başlamışlardır. İzleyen yıllarda sandıkların işleyişinde gözlenen bozulmalar üzerine Hükümet, 1883'te, aynı amaçlar doğrultusunda Menafi-i Umumiye Sandıkları'nı kurmuştur. Menafi-i Umumiye Sandıkları'na geçilmesiyle, idare yeniden düzenlenmiş, kayıt ve muhasebe işleri çağdaş ve ilmi esaslara uygun olarak yürütülmeye başlanmış ve merkezi hükümetin doğrudan denetimine tabi tutulmuştur. Bu yeni yapılanma, Sandıkların idaresine nispeten ciddi, bilimsel, denetime açık bir kimlik kazandırmış olmakla birlikte, çağdaş bir örgütlenmeye duyulan gereksinimi de tamamen giderememiştir. Nihayet, 15 Ağustos 1888'de, Ziraat Bankası modern bir finans kurumu olarak resmen kurulmuş,

“Menafi Sandıkları” da bankanın şubeleri olarak yapılandırılmış, böylece ilk kez teşkilatlı tarımsal kredi uygulama dönemi başlamıştır (Özdemir 2009: 153-154).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve öncesinde Türk köylüsünün durumu ipler acısıydı. 1922 yılında nüfusun yüzde 70-75’i tarımda istihdam edilmekte, köylü aşar vergisi dolayısıyla, mültezim, murabaha ve büyük toprak sahiplerine bağlıdır. Tarım teknolojisi son derece ilkel olup, ürünün pazarlama olanakları oldukça yetersizdir. Daha 1920’lerde köylünün İstanbul’da hamallık yapmaya gelmesinin sebebi bir çift öküzle bir tarlacık alabilmek için para biriktirmek ihtiyacıdır. Bu yüzden köyünden senelerce uzak kalabilmektedir. (Toprak 2002: 604)

Köylünün Murabahacılar­dan kurtuluş yolları dönemin ziraat ve iktisat gazetesi Yeni Ziraat’te de yer bulmuştur. Halkalı Mektebi iktisat hocası Fazıl Bey, “Çiftçilerin Murabahacılar­dan Tahlisi” adlı makalesinde özetle şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“...Bu hususta en ziyade vazifedar olan nahiye müdürleri ile ziraat muallim ve memurlarıdır... Kooperatif şirketleri teşkil edilmeli ve bu suretle köylünün ihtiyacı karşılanmalı. Böylece istediği şeyleri alır satar ise kısmi para tedarikine muhtaç olmaz. ... Ziraat memurları köylüden söz anlayanları, askerlik edip, gezmiş görmüş olanları bir araya toplayarak kooperatif çiftçi cemiyetleri kurmalıdır. Şahsi teavün (yardımlaşma) cemiyetleri kurulmalı ve köylülerden de azalar seçilmeli... Almanya’da ziraatın ve çiftçilerin terakkisine hizmet bu teavün sandıkları yoluyla tesis edilmiştir... sebat ve hüsn-i niyetle çalışmak şartıyla bizde de muvaffak olmak mümkündür. Bu suretle köylü tabiatıyla murabahacıların elinden kurtulurlar.” (Fazıl 1920: 2-3).

1926’da köylünün kredi ihtiyacını temin ve murabaha sisteminin ilgası için “itibarı zirai” birliklerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Devlet politikası şehirli tüketicilerin menfaatlerini korumaya çalışmaktadır (Silier 1981: 292). Cumhuriyet devrinde bu eski gelenekten vazgeçmek pek kolay olmamıştır ve uzun müddet ziraat mahsulleri fiyatları şehirli tüketicilerin menfaatleri bakımından mütalaa edilmiş ve ele alınmıştır (Aykanat 2007: 110).

Sonuç

Sonuç olarak bir sosyo-ekonomik dönüşüm geçirerek günümüzde “Murabaha” kavramı, Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinin halk diline “maraba” biçiminde geçmiştir. Maraba kavramı, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bayburt’ta “Çiftlik Kâhyası ve Çiftçilikte toprağı işleyerek ürüne ortak olan kimse, ortakçı” Malatya’da “Çiftçi” anlamında kullanılmıştır (Derleme Sözlüğü 1977: 3127).

Ortaçağ’ın büyük tarihçisi, filozofu, sosyoloğu İbn Haldun’un dediğı gibi, “Geçmişin geleceğe benzemesi suyun suya benzemesi gibidir.” (İbn Haldun 1998: 100). Bu benzerlik günümüzdeki kavram ve olayların geçmişteki izlerini bulmamıza yardım etmektedir. Araştırmamızda halk kültüründe günümüzde kullanılan deyim ve kavramların tarihi önemini göstermeye çalıştık. Nitekim murabaha usulü tarım toplumundan modern topluma geçişte feodal yapının sosyo-ekonomik göstergesini ifade açısından “Maraba” olarak günümüzde kullanılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (1999). *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559)*. C.2, Ankara: Barış Yayınevi.
- Aktan, R. (1978). *Türkiye İktisadı*. Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Yay.
- Aykanat, M. (2007). *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Cin, H. (1992). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Derleme Sözlüğü. (1977). C.9, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Diakov, V. Kovalev, S. (1987). *İlkçağ Tarihi, Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, (İnce, Ö. Çev.). Ankara: V Yay.
- Durî, A. (1974). *Târîhu’l- ‘Irâkı’l-İktisâdî fi’l-ğarni’r-râbi ‘i’l-hicrî*. Beyrut.
- Fazıl, H. M. (1920). “Çiftçilerin Murabahacılardan Tahlisi”, *Yeni Ziraat Gazetesi*, R.1 Teşrin-i Evvel 1336/M.1 Ekim 1920, (S.6, s.2-3). İstanbul.

Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İbn Haldun, (1988). *Mukaddime*, (C.1.) (Haz: Uludağ, S.). İstanbul: Dergâh Yay.

Mu'cemu'l-Vasıt, (2004). (C.1)(Haz: Enîs, İ. Muntasır, A. el-Savalihi, A. Ahmed, M.H.)

Özdemir, B. (2009). *Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yay.

Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yay.

Silier, O. (1981). *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yay.

Tabakoğlu, A. (2016). *İslâm İktisadına Giriş*. 4. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay.

Toprak, M. (2002). "Osmanlı'dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri". *Türkler*. (C.17, s.598-614) Ankara: Yeni Türkiye Yay.